

Ярослава Верменич
ІСТОРИЧНА ЛІМОЛОГІЯ:
ПРОБЛЕМИ
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Поняття «кордон» є одним з найуживаніших і у міжнародному праві, і в суспільній географії, і в історичних науках. Але, як це не дивно, теоретичні аспекти проблеми кордонів привертають увагу вітчизняних науковців значно меншою мірою, ніж історія становлення державного кордону України. У цій сфері ми явно відстаємо від науковців Заходу, для яких *Border Studies* ще з початку ХХ ст. є одним з пріоритетних напрямів досліджень територіальності. Хоча, якщо бути до кінця послідовними, слід визнати, що і західні вчені зосереджують дослідницьку увагу не стільки на теоретико-методологічних аспектах проблеми кордонів, скільки на дослідженні ментальностей та ідентичностей прикордонних територій. Теорії «розділеної спадщини історії західної півкулі», які стали фундаментом мультикультуралізму як напряму політики, базуються на висновках, які ще на початку 20-х рр. минулого століття сформулював Герберт Юджин Болтон у книзі «Іспанське прикордоння»¹. Надалі інтерес до «історії прикордонних областей» породив величезну літературу, але у фокусі досліджень незмінно перебувають не кордони як такі, а транскордонні феномени і контактні зони.

Тим часом уже сам той факт, що проблема кордонів є міждисциплінарною і що вона незмінно використовується у міждержавних спорах і територіальних претензіях, диктує необхідність теоретико-методологічного осмислення усіх її граней, включаючи проблеми структури й змісту поняття, типології кордонів, співвідношення політичних, адміністративних, культурних кордонів тощо. Теоретична лімологія (від лат. *limes* — кордон) вже має у своєму доробку напрацювання, які фокусують увагу на дослідженні функцій кордонів, специфіки транскордонного співробітництва, пов'язаних із кордоном проблем безпеки. Але рівень заглиблення в історичні пласти лишається невисоким; навряд чи можна визнати задовільним і культурологічний рівень аналізу проблем кордонності й порубіжності, у тому числі досліджень порубіжних ментальностей,

¹ Bolton H. The Spanish Borderlands: A Chronicle Old Florida and the Southwest. — New Haven, 1921.

феномена прикордонної культури, явищ маргіналізації тощо. Залишає бажати кращого і рефлексивний рівень осмислення проблеми, включно з простеженням її еволюції в руслі історії ідей та інтелектуальної історії.

Дана стаття започатковує цикл праць Сектора теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики, присвячений аналізу на українському матеріалі проблем порубіжжя як історично сформованого соціокультурного простору з власним темпоритмом розвитку й виразними ознаками «серединності» (термін Р.Уайта). Метою циклу є концептуалізація вітчизняної історичної лімології і уведення проблеми погранич у більш широкий контекст ставлення до інакшості, яке перебуває у фокусі уваги сучасної соціогуманітаристики. Очевидно, що без осмислення проблеми територіальних меж і етапів наукового освоєння всього комплексу пов'язаних з ними проблем рухатися у цьому напрямі неможливо.

Концептуалізація нового наукового напрямку — справа завжди непроста. У випадку історичної лімології вона складна подвійно: адже йдеться про осмислення просторово-часових відносин у величезному хронологічному діапазоні, на мінливих міждержавних стиках, у перманентно конфліктних середовищах. Як справедливо зауважує російський теоретик лімології В.Колосов, «значення кордону в житті людей неможливо зрозуміти без аналізу його ролі в суспільній свідомості, самоідентифікації людини з територіями різного рангу (країною, регіоном, місцевістю)»². Простеження ситуацій лояльності/нелояльності передбачає вихід у сферу політології, крос-культурної взаємодії — у сферу культурології, міжетнічної взаємодії — у сферу етнології і т.д. Історична лімологія не може обійтися без аналізу формування й розвитку центр-периферійних відносин, виникнення й еволюції територіальних ідентичностей, організації транскордонних просторових систем тощо. Зрештою, вона не може не занурюватися і у сферу імажинальної географії, так чи інакше пов'язану із кордоном.

Тезаурус історичної лімології ще належить унормувати. Якщо орієнтуватися лише на набір термінів, якими оперує теоретична лімологія, уникнути суттєвих прогалин не вдасться. Багатозначність і поліфонічність основоположних термінів — *кордон*, *пограниччя*, *регіон*, *регіоналізм* і т.ін. — змушує занурюватися у майже безмежний простір контекстуальності й різномислення. Феномен порубіжжя неможливо зрозуміти без використання понятійного інструментарію, напрацьованого в рамках географії, етнології, культурології, міжнародного права, теорії комунікацій тощо.

² Див.: Колосов В. Теоретическая лимология: новые подходы // Международные процессы. — 2003. — № 3. — С. 44-49. Режим доступа <http://www.intertrends.ru/three/004.htm>.

Формуючи предметне поле історичної лінгвістики, слід мати на увазі, що категорія «кордон» у її рамки повністю не вкладається. У максимально широкому, філософському сенсі поняття «кордон» споріднене з поняттям «перехід» і стосується найрізноманітніших граней людського співжиття. За Ю.Лотманом, кордони структурують увесь простір семіосфери на всіх рівнях і організують ієрархію цих рівнів³. М.Бахтін звертає увагу на те, що «культура вся розміщена на кордонах, кордон проходить усюди, через кожен момент її»⁴. На порубіжжях стикаються хаос і порядок, тут формуються точки перетину і вогнища біфуркацій, зрештою тут же формується і своєрідна «прикордонна свідомість». Отже, кордон — це зовсім не обов'язково геометричний чи географічний термін, це може бути також межа поміж смислами, маркер культури, лінія протистояння у дуальних опозиціях. У метафоричному сенсі кордон — це форма дійсності і спосіб існування.

Загалом же кордон у широкому сенсі — це метафора в ряді багатозначних, тих, які можуть бути наповнені різним змістом. У даному разі нас цікавитиме лише кордонність, що має виразний територіальний вимір, тобто система державних, адміністративних, етнічних та інших кордонів, осмислена під кутом зору її впливу на соціокультурний розвиток та міждержавні відносини.

У сучасній географії кордони інколи порівнюються з біологічними мембранами, що регулюють обмін речовин всередині організму. К.Раффестін поширює цей висновок на обмін між територією — етнічною і державною — та сусідніми соціумами. Справді, кордони, хоч як надійно вони охороняються, ніколи не були непроникними; частіше вони самі виступають в ролі контактних зон. Для культурних обмінів ця обставина мала подеколи вирішальне значення, бо на порубіжжі формувалася новий тип особи і багато в чому відмінний тип суспільних відносин. З одного боку, кордон стимулює рухливість й ініціативність, створює можливість діалогу й обміну здобутками суміжних культур. З другого — провокує постійні стресові ситуації, зони напруги й воєнних конфліктів, а відтак і небажаний ефект відтоку найбільш активної частини населення. Майже завжди порубіжжя — це ареал додаткових шансів і примножених небезпек. Для історика простір порубіжжя завжди цікавий подвійно, бо саме тут, за Р.Козеллеком, дістають прояв тертя й напруги, а в різних часових пластах, в яких живуть сусідні соціуми, дримають лінії розламу, здатні у певний час пробуджуватися до життя⁵.

³ Лотман Ю.М. Семіосфера. — СПб., 2000. — С. 258–260.

⁴ Бахтін М.М. Естетика словесного творчства. — М., 1979. — С. 25.

⁵ Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. — К., 2006. — С. 22.

Переосмислення проблеми кордонів і погранич в сучасному світі відбувається у контексті зростання ролі соціального простору у науковому пізнанні. Т.зв. «просторовий поворот» у соціогуманітаристиці супроводиться своєрідним ренесансом зіммелевської соціології простору, а відтак і актуалізацією значення географічних категорій і відповідних метафор. На зміну модним теоріям «детериторіалізації», пов'язаним із віртуалізацією соціальної взаємодії, приходять концепції креативного капіталу, тісно пов'язані з вибором оптимального місця проживання. У цій «географії креативності» знаходиться місце і для аналізу кордонів та погранич, які досліджуються як з погляду комплексності інтеграційних зв'язків та відкритості до нових ідей, так і з точки зору ризиків, пов'язаних із контрабандою, нелегальною міграцією тощо⁶.

На цьому ґрунті на Заході успішно розвивається школа «критичної геополітики», яка розробляє концепції нових вимірів безпеки з орієнтацією не стільки на територіально-географічне, скільки на інтерсуб'єктивне бачення простору. Особлива увага при цьому звертається на зміну рівнів просторової організації сучасного світу та характеру ієрархічності світ-системних зв'язків, появу нових різновидів регіонів (мета-, мезо-, трансрегіони) тощо. А основою структурування такого простору виступають диференціації — аналіз відмінностей, сформованих в процесі історичного розвитку різними культурними практиками.

Такий, геокультурний у своїй основі, підхід спонукає до істотного переосмислення поняття простору у зв'язці «простір — час». Простір усвідомлюється не тільки як синонім території, але й як вміщена у певні рамки соціальна реальність, «ансамбль невидимих зв'язків» (П.Бурдье)⁷. Поняття економічного, політичного, культурного, інформаційного простору, як правило, не є чітко локалізованими, але вони конструюються з урахуванням як природно зумовлених, так і створених діяльністю людини обмежувачів.

Міждержавні відносини в сучасному світі обтяжені величезним спадком минулих конфліктів, війн, національних образ. Бар'єри на шляху взаєморозуміння можуть створювати недорозвинутість свідомості, провокувати традиціоналізм мислення, етноцентристські настанови, обертатися відлунням колишніх воєнних, етнічних, релігійних протистоянь. У такому разі відмінності здатні створювати конфліктні поля взаємодії і навіть призводити до кривавих сутичок. Кожна країна, яка дбає про своє майбутнє, повинна уважно

⁶ The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives / ed. by B. Warf, S. Areas. — London-N.Y., 2009.

⁷ Бурдье П. Социология политики. — М., 1993. — С. 299.

відстежувати стан латентної конфліктності у приграничних ареалах і розглядати проблему ймовірних ризиків у контексті загальних проблем національної безпеки.

У цьому ж контексті мають досліджуватися не лише ризики, але й переваги, створювані прикордонністю, насамперед проблеми крос-культурної взаємодії. Вона може бути більш чи менш інтенсивною залежно від того, наскільки програми прикордонного й транскордонного співробітництва враховують історичний досвід, мінімізуючи можливі «поля напруги» й роблячи наголос на перевірених історією моделях співробітництва й утверджуваних на його основі етичних принципах толерантності й взаєморозуміння.

Сучасна лімологія являє собою нову субдисципліну, що концептуалізувалася на базі політичної географії, а нині розвивається на стику географії, історії, політології, соціології, культурології, етнопсихології, аксіології. В її основі — бачення кордону не стільки як розмежувальної лінії, скільки у вигляді соціального й політичного конструкту, який детермінує навколишній простір, перетворюючи його на зону комунікацій і взаємовпливів.

У новітньому *філософському* баченні кордон — це межа «зіткнення свого й чужого, звичного й незвичайного, впорядкованого й хаотичного... Підтримання кордонів — важливий напрям функціонування будь-якої соціальної системи, яка прагне до виділення із зовнішнього середовища й відтворення внутрішньої ідентичності». Підтримуючи діалогічну гру свого і чужого, кордон реалізує продуктивну тенденцію усвідомлення власної самотності; він виконує захисні функції і відіграє роль обмежувального символу. Водночас звертається увага на те, що непроникність кордонів у сучасному світі легко долається на рівні корупційних взаємодій. «Результатом цього взаємозв'язку виявляється звуження радіусу довіри, примноження образів ворога й ірраціоналізація сприйняття інших систем переконання, що здатне підірвати не лише діалог з чужими, але й символічні підвалини відносин між своїми»⁸.

В історичному вимірі кордон виступає не лише як географічна, геополітична чи адміністративна, але й як психологічна межа. «Навіть якщо офіційні обриси кордонів не змінюються, можуть змінюватися погляди на те, що ці кордони собою являють, чи є вони механізмом співробітництва, кооперації, чи бар'єром, що захищає від зовнішніх впливів»⁹. Травмуючим чинником можуть бути й спогади про минулі функції кордону і пов'язані з ними неспра-

⁸ Горин Д. В кольце заклятых других: имитация целостности и ловушки социального мышления // «Неприкосновенный запас» (Москва). — 2010. — № 3. — С. 75–77.

⁹ Макарычев А. «Игра понятий»: новая геометрия регионализма в современном европейском контексте // Международные процессы. — 2003. — № 3. — С. 70.

ведливості й образи; не випадково прилеглі до кордонів регіони відзначаються, як правило, підвищеною соціальною напругою. Польський антрополог М.Герцфельд увів для позначення цього символічного простору поняття «локальна теодицея» — місце, ніби спеціально призначене для з'ясування несправедливостей світу, що нас оточує, і відшкодування тягаря відповідальностей і провин. Саме в пунктах перетину товарів, ідей, людей і символів формуються, за Герцфельдом, «неспівмірні, гетерогенічні категорії, відмінні від тих, що застосовуються у звичних класифікаційних системах». З цього погляду пограниччя є «матеріалізованим пунктом зламу таксономії»¹⁰.

Через владу і окреслюваний нею простір визначають кордон правники й політологи. У *теорії держави* кордон — це не лише лінія на географічній карті, рубіж певного географічного простору чи території, але край простору влади — території, стратифіковані за допомогою владних технологій. Це також зона зіткнення, перетину, взаємонакладення різних структур і просторів влади¹¹. В сучасній геополітиці грань проводиться ще чіткіше: «лінія, що розділяє сфери дії суверенітетів, в межах яких відбувається вирівнювання статусу територій»¹². Теоретики політичного менеджменту, навпаки, тяжіють до метафоризації, характеризуючи кордон як «зовнішню «обшивку» держав, сферу їхніх контактів і тертів»¹³.

У *міжнародному праві* кордон виступає водночас як бар'єр і як зона контакту. За допомогою візових та митних бар'єрів держави захищають власні економічні інтереси й національну безпеку, і тоді на перший план виступає бар'єрна функція кордону. Але кордони мають бути достатньою мірою проникними для людей, товарів, інформації, фінансових потоків; у цьому разі виявляється задіяною насамперед їхня контактна функція. Зростання її ролі потягнуло за собою появу окремого наукового напрямку, зайнятого вивченням транскордонності — міграцій, прикордонних контактів, євро регіонів тощо.

Пріоритетними напрямками лімологічних досліджень вважаються також проблеми прикордонної безпеки, впливу геополітичної ситуації на характер реалізації й захисту національних інтересів у прикордонному просторі, впливу міграційного чинника на ситуацію

¹⁰ Herzfeld M. Antropologia. Praktykowanie teorii w kulturze i społeczeństwie. — Kraków, 2004. — S. 193–216.

¹¹ Королев С.А. Российская граница как край пространства: генезис и технологии // Россия и современный мир. — 2002. — № 2. — С. 5.

¹² Леш А. Пространственная организация хозяйства. — М., 2007. — С. 48.

¹³ Шлегель К. Европа — пограничная страна // Вестник Европы. — 2003. — № 9. — С. 34.

на прикордонні. Прикладні відгалуження лімології зайняті переважно проблемами, пов'язаними з охороною кордону. Одним з них є *прикордонологія*, яка ставить собі за мету наукове забезпечення прикордонної політики.

Спеціальним об'єктом дослідження стає й дискурсивна складова транскордонності. Дедалі більшого розвитку дістають уявлення про пограниччя як соціальні конструкти, сформовані відповідними дискурсами. Предметом спеціального аналізу стають образи кордонів і погранич, у тому числі й значною мірою міфологізовані. Особливої актуальності набувають екополітичні підходи, що вивчають проблеми транскордонних забруднень. У лімології сформувалася окрема міждисциплінарна галузь, що досліджує транскордонні еколого-політичні проблеми.

З лімологією тісно корелює популярна у сучасному світі субдисципліна, яка має назву *Border (Boundary) studies* («фронтір-студії»). Інколи її ототожнюють з лімологією або повністю вводять у її предметне поле. На наш погляд, чинити так не зовсім коректно. Лімологія — наука переважно політико-правова, базована на постулатах міжнародного права. «Розчинити» в ній величезний масив історичних, культурологічних, етнологічних, релігієзнавчих та інших досліджень, виконаних в ключі «фронтір-студій», поки що не уявляється доцільним. Можливо, коли сформується остаточно як науковий напрям історична лімологія, постане питання про її інтеграцію з «*Border studies*». Сьогодні говорити про це передчасно.

Насамперед спробуємо бодай пунктирно окреслити історію формування лімології як галузі наукового і прикладного знання. Очевидно, що вона виростала із практичних потреб: окреслення «своєї» території було серед першочергових завдань усіх політичних режимів. А до теоретичного осмислення ролі кордону доклала зусиль ще антична філософія, в якій поняття «кордон» слугувало обґрунтуванню можливостей пізнання. Уже тоді люди збагнули подвійну функцію кордону, який водночас розділяє об'єкти і зв'язує їх в єдине ціле. Аристотелю вдалося розкрити топологічні властивості кордону — не належачи об'єкту, останній реалізується як сутність у зіставленні й просторовій суміжності.

У класичній праці теоретика геополітики К.Хаусхофера «Кордони у їхньому географічному й політичному значенні» знаходимо цікавий сюжет щодо того, як розумно вибудована грецькими філософами теорія кордону була використана у практиці будівництва Римської і пізніших імперій. Юлія Цезаря він вважає одночасно і творцем кордонів, який стримав переселення народів і закріпив великий кордон на дві тисячі років, і одним із найвидатніших політичних географів. Головну заслугу Цезаря як теоретика Хаусхофер вбачає у тому, що він розпізнав органічний зв'язок між кордоном та

пограниччям, доводячи, що знелюднені пограниччя — запорука воєнних успіхів. Саме вмiло вибудована кордонна політика, вважає Хаусхофер, дає підставу причисляти Цезаря до зразкових умів людства¹⁴.

Початки лімології глибоко закорінені в системі географічних наук — переважно тих її відгалужень, які зосереджувалися на описі окремих місцевостей, берегових ліній, комунікаційних систем і об'єднувалися поняттям *хорографія*. Якщо призначенням географії, за Птолемеєм, було зображувати землю єдиною і безперервною, то хорографія, «беручи окремі місцевості, розглядаючи кожну з них зосiбна», мала наводити у своїх описаннях навіть такі дрібниці, як, наприклад, гавані, села, округи тощо. При цьому важливим уявлялося «розумно і корисно передавати навіть найдрiбніші особливості країн»¹⁵. Античні автори складали описи («об'їзди») земель, які на спеціальних картах (перієгезах чи періплах) фіксували головні водні й сухопутні шляхи між поселеннями та узбережжя морів.

XVII–XVIII ст. в географії стали часом становлення класичної науки, в межах якої «географічне природознавство» пройшло «додисциплінарний», за визначенням В.Пащенко, етап свого розвитку¹⁶. У той час воно базувалося на достовірному, здобутому шляхом топографічних обстежень і експедицій, емпіричному матеріалі і орієнтувалося на географічний детермінізм — уявлення про цілковиту залежність людини від природного середовища. Філософська категорія фізичного простору дала поштовх розвитку двох різновидів географічного знання — землезнавства і хорографічної географії (остання і надалі зосереджувалася на описанні окремих територій і місцевостей). Здійснюються перші спроби визначення предмета географії і придатних для географічних досліджень методів. У «Географії генеральній» Б.Варенія (1650) «часткова географія» (країнознавство) поділялася на «хорографію» (що описує великі простори) і «топографію» (описання невеликих ділянок). З іменем Варенія пов'язують створення теоретичної концепції географії, яка відповідала новому етапу у розвитку філософії, відкритому працями Ф.Бекона і Р.Декарта.

Німецька класична філософія підійшла до проблеми кордонів переважно з когнітивних позицій, у контексті взаємозв'язку Я і Не-Я. Власне, саме на кордоні у баченні Канта, Фіхте, Гегеля відбувається

¹⁴ Хаусхофер Х. О геополитике: Работы разных лет. — М., 2001. — С. 137.

¹⁵ Птолемей К. Руководство по географии // Античная география (сост. М.С.Боднарський). — М., 1953.

¹⁶ Пащенко В.М. Землезнання. Методологія природничо-географічних наук. — К., 2000. — С. 63.

їхня зустріч і починається взаємодія. У процесі цієї взаємодії з'являється нова сутність, яка не зводиться до першопочатків. Уже тут можна бачити витoki розуміння прикордоння як зони активної взаємодії культур.

У XIX ст., яке характеризується як дисциплінарний період у розвитку класичної науки, формування кордонної парадигми у природничих та суспільних науках відбувалося під впливом двох найбільших авторитетів — А.Гумбольдта та К.Ріттера. 19-томна праця Ріттера «Землезнавство у відношенні до природи й історії людини, або Загальна порівняльна географія» була етапною у розмежуванні «фізичного землеописання» як природничої науки і «загального землеописання», яке Ріттер вважав історичною дисципліною. Будучи послідовником І.Канта, Ріттер створив власну хорологічну концепцію, смисл якої в загальних рисах був таким: земний простір розвивається за власними законами; він є не просто вмістилищем гір, рік, міст, народів, держав, а цілісним утворенням, що має внутрішні основи і стимули розвитку. Просторові відносини реалізуються у політиці, отже, простір ніби закладає в собі відомі типи можливих політик¹⁷. Так прокладався «місток» між гегелівською «Філософією історії» та класичною геополітикою, а самого Ріттера часто розглядають як предтечу геополітики. Його ж разом з Гумбольдтом вважають батьком теорії районування.

Усе XIX століття пройшло під знаком гострих незгод між прибічниками двох шкіл у дослідженні цивілізацій та культур: еволюціоністської (Г.Спенсер, Л.-Г.Морган) та антропогеографічної (Ф.-В.Ратцель). Перша виходила із пояснень локальних культурних відмінностей перебуванням народів на різних ступенях цивілізаційного розвитку, і отже, вважала ці відмінності такими, що нівелюються у процесі еволюції. Друга вважала їх глибоко закоріненими, зумовленими природними й соціальними умовами, що склалися у певних географічних зонах. На основі еволюціоністських підходів сформувалися сучасні теорії модернізації, антропогеографія стала «праматір'ю» теорій локальних цивілізацій, культурних дифузій, «фронтирів» тощо. На початку XX ст. проблема кордонів постала у новому вимірі, і цьому немало прислужилося зближення антропологічних і географічних наукових напрямів. У основоположника німецької антропогеографії Ф.-В.Ратцеля місцезоташування й кордони виступають як домінанти державотворення; К.Хаусхофер розглядав кордон як межу певних життєвих уявлень і порівнював його із самодостатнім органом соціокультурного організму.

¹⁷ *Ritter K.* О пространственных отношениях на поверхности земного шара и их влиянии на ход исторического развития человечества // Полис. — 2005. — № 2. — С. 102–114.

Кордон розглядався Хаусхофером як периферійний орган, подібний до шкіри, і як закрита на ключ життєва форма, що відчуває напругу, але живе власним повнокровним життям і має власне «передполля» — більш або менш широку зону взаємодії. Постульований ним «пограничний емпіризм» базувався на відчутті відносності кордону: «як статика й динаміка кордону, так і його *психологічна й механічна констатація* перебувають у постійному зіткненні». Так само відносним є мовний кордон як кордон культури. Відносність кордонів виявляється і в тому, що вони повинні одночасно розділяти й бути проникними. Звідси постійне наголошування Хаусхофера на культурно-географічному відчутті кордону та його вихованні, яке має загальну значимість для культури, політики й економіки. Хаусхофер був по суті першим, хто наголосив на важливості уважного вивчення погранич, пограничних інстинктів, «незмінно настороженої пограничної свідомості»¹⁸.

З погляду «незмінної настороженості» розглядав проблему кордонів і відомий французький соціолог А.Зігфрід. У передмові до праці геополітика Ж.Ансея «Географія кордонів» він звертав увагу на небезпечність кордонних сюжетів для дослідників — адже оскільки вони наскрізь пронизані політичними пристрастями, холоднокровно розмірковувати про них неможливо¹⁹. У переддень Другої світової війни такі застереження звучали напрочуд актуально.

Вітчизняна традиція дослідження кордонів і прикордоння бере свій початок від праць С.Рудницького. Україну він називав «країною кордонів», причому у полі його зору були і кордони фізико-географічні (межа європейської смуги гір і східноєвропейського плато), і геоморфологічні, і кліматичні, і біологічні. У найдавніші часи по теренах України проходив кордон між цивілізованими народами Сходу і нецивілізованими північними «народами природи». Пізніше територія України стала кордоном елліністичного світу, з початком середньовіччя — прикордонною землею середземноморського й «передньоазійського» світу; тут проходила також межа між осілим землеробством і кочівництвом. У XV–XVIII ст. Україна опинилася на кордоні трьох світів: західноєвропейського, східно-мусульманського й кочового азійського. Це «страшне пограниччя», за С.Рудницьким, зумовило бездержавність української нації²⁰.

В Росії початки лімології (кордонознавства) пов'язуються з книгою В.Семенова-Тян-Шанського «Район і країна» (1928). Кордон в ній визначався як місце зміни географічних явищ, причому міг бути і

¹⁸ Хаусхофер К. О геополитике. — С. 9, 28–30, 112–115.

¹⁹ Ancel J. Geographie des frontieres. — Paris, 1938. — P. VII.

²⁰ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. — Берлін, 1923. — С. 8–23.

лінією, і більш-менш широкою смугою. Що ж до просторових (хорологічних) підходів, то вони в СРСР постійно піддавалися критиці як «буржуазні» й ненаукові. Географію штучно поділили на фізичну й економічну, внаслідок чого у ній не виявилось місця для географії людини. Економіко-географам, що обстоювали єдність і «хорологічну думку» географії, вдавалося вціліти лише за спільним фасадом «природничої науки про землю». За визначенням Б.Родомана, існування кількох паралельних наукових шкіл в географії являло собою «авторитарно-догматичний плюралізм, схожий на міжусобиці удільних князівств». Зрештою теоретичну географію взагалі витіснили із навчального процесу²¹.

У повоєнний час дослідження погранич у світовій науці йшло одночасно в руслі економічної географії (на базі синтезу здобутків чиказької школи й підходів засновника американської регіональної науки В.Айзарда) та оновленої хорології, яка прокладала шляхи осмислення окультуреного людиною простору як інтелектуальної концепції, системи символів й відповідного образного моделювання. На основі дослідження образів територій вироблялися підходи до концептуалізації понять «просторовий розвиток», «культурний простір», «політичний ландшафт» і т.п. Проте аж до 50–60-х рр. ХХ ст. домінуючими у дослідженні кордонів були традиційні, позитивістські у своїй основі історико-географічні підходи, причому пояснювальні моделі базувалися переважно на аналізі політичних чинників, а держави виступали як єдине нероздільне ціле.

Помітний прорив у дослідженні феномена кордонів і погранич спостерігається в останній третині ХХ століття. Стимулювали його як значне поживлення міжнародних контактів, так і освоєння нових методів і підходів у дослідженні регіонів. За оцінкою А.Ландабасо, новий потік регіоналістських досліджень виявився подібним до сонячного протуберанця: «світ і світове академічне співтовариство нібито знов відкрили для себе вчення про регіони... Рівень поінформованості вчених різко зріс... Взагалі 70-і роки дали по суті справи імпульс всім аспектам, різновидам регіоналістики. Головна мета регіоналістики як науки у цей період полягала у тому, щоб стати фундаментальною, повсюдною дисципліною — базисом для... другого, нового рівня інтеграційного процесу». Регіоналістика вийшла на рівень аналізу інфрадержавних і наддержавних відносин, націоналізму, демонструючи при цьому високий рівень наукової зрілості і академічності²².

²¹ Родоман Б.Б. Уроки географии // Вопросы философии. — 1990. — № 4. — С. 45.

²² Ландабасо А.И. Теория регионалистики: европейский опыт исследования // Регионы и регионализм в странах Запада и России. — М., 2001. — С. 92–94.

Істотне просування в теорії кордонів було досягнуте насамперед у руслі освоєння функціональних підходів, зокрема щодо чіткого розмежування кордону і фронтиру. Австралієць Дж.Прескотт визначав різницю між ними як відмінність лінії й зони. На відміну від кордону, фронтир має площу. Надалі, щоправда, поняття «фронтир» виявило тенденцію до розмивання і часто застосовувалося для позначення «кордону, що плаває» — простору між заселеною і незаселеною територіями. У метафоричному сенсі фронтиром почали називати яскраво виражену межу великого політико-географічного утворення глобального масштабу, як-от імперії²³. Такий погляд, однак, виявився небезспірним.

Відомий французький політолог, директор Європейської геополітичної обсерваторії Мішель Фуше запропонував розрізняти два поняття — *front* і *frontier*. Першим поняттям він позначає доволі чітку лінію між територіями, що відділяє простір «свого» від «чужого». Це може бути кордон по вододілу, по лінії гірських вершин, міждержавний кордон. Другим — символічний або уявний поділ простору, який передбачає наявність погранич без чіткої розподільчої лінії. Фронтирами в його уявленні є, приміром, етнічні чи культурні кордони. М.Фуше уведе також поняття «діада» на означення ділянки державного кордону, яка розділяє дві сусідні держави²⁴.

Введення у термінологічне поле поняття кордону в етнокультурному розумінні пов'язують з іменем норвезького вченого Ф.Барта. Внутрішні маркери етнічності й регіональності Барт розглядав як результат історичних, політичних, економічних умов і конкретних ситуацій; культурні відмінності він виводив не стільки з впливу об'єктивних чинників, скільки з індивідуальної свідомості і продиктованої нею рольової поведінки членів тих або інших груп. Символічні лінії поділу створюються, за Бартом, за допомогою етнічних маркерів (діакритиків) — тих елементів культури, які обираються членами групи для акцентування своїх відмінностей від Інших. Ці діакритики (Дж.Армстронг називав їх «символічними прикордонниками»), як правило, стають об'єктом гострої конкуренції, пов'язаної з відносинами влади й підпорядкування. При цьому боротьба ведеться як за право визначати кордони, так і за вибір маркерів²⁵.

Продуктивними для дослідження проблем кордонів і прикордоння виявилися й деякі постмодерністські підходи. Вони дали змогу

²³ Джамалханов Р. Граница как категория политической науки: основные подходы // Власть. — 2010. — № 4. — С. 143.

²⁴ Foucher M. Fronts et frontieres. Un tour du monde géopolitique. — Paris, 1991. — P. 5–15.

²⁵ Barth F. Introduction // Barth F. (Ed.) Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. — London, Bergen, 1969. — P. 14, 35; Armstrong J. Nations before Nationalism. — Chapel Hill, 1982. — P. 6.

«засипати прірву» у дослідженнях зовнішньої і внутрішньої політики, увести проблему міждержавних кордонів у контекст кордонів як глобальних сутностей. З'явився погляд на кордон як двоєдиний чинник об'єднання всередині і відмежування зовні, дістало ґрунтовну розробку поняття культурного кордону, далеко не завжди співмірного з формальними кордонами. Розпочалися ґрунтовні дослідження кордонів з погляду безпеки, зокрема мілітаризованих зон. Особливий науковий напрям концентрує увагу на дослідженні проникності тих чи інших кордонів і їхній диференціації за цією ознакою.

Під сильним впливом постмодернізму кордони почали значно більш активно досліджуватися крізь призму концепцій світових систем та ідентичностей. Світ-системна теорія має у своїй основі класичну тричленну схему «центр — напівпериферія — периферія». Стосовно теорії кордонів такий підхід виливається у розгляд останніх на трьох територіальних рівнях — глобальному, національному, локальному.

Пограниччя у рамках світ-системного аналізу розглядається як новий політичний і культурний феномен, який набуває особливого значення в умовах руйнування Вестфальської системи міжнародних відносин і зміни функцій національної держави під впливом процесів глобалізації. Традиційна для світ-системного аналізу тріада «центр — напівпериферія — периферія» доповнюється виділенням макрорегіонального й регіонального рівнів з власними культурними кордонами. Що ж до міждержавних кордонів, то вони часто постають у вигляді «шрамів історії» (О.Маркар), приречених на розмивання.

У тісний зв'язок із проблемою центр-периферійних відносин поставили проблему погранич С.Роккан та його школа. Структура кордонів і ступінь контролю над ними, за Рокканом, багато в чому визначається концентрацією, конкуренцією чи співпадінням центрів різних типів — адміністративних (військових), економічних чи культурних. Висока концентрація центрів на певній території створює явище просторової сегментації, яка за сприятливих умов стимулює прагнення до сецесії, а за менш сприятливих спричиняє масову міграцію. В ситуації «закритості» центр намагається контролювати не лише територіальні, але й соціокультурні кордони; повна закритість веде до жорсткої політики асиміляції або, навпаки, до розпаду держави. Тому кожна, особливо поліетнічна, держава має сполучати політику інтеграції меншин із певним ступенем консолідації кордонів та оптимізації їхньої конфігурації. У державах, які Роккан називав поліцефальними (із ланцюгом окремих центрів), це завдання на порядок ускладнюється внаслідок жорсткої конкуренції інтересів еліт²⁶.

²⁶ Роккан С. Города, государства и нации: пространственная модель изучения различий в развитии // Политическая наука. — 2006. — № 4. — С. 48–50.; *він же*: Центр-периферийная полярность // Там само. — С. 74.

Інтенсифікація глобалізаційних процесів увела проблему погранич у контекст «стиснення світу», взаємопроникнення, транскордонності. У політичній географії, політології, геоекономіці з'явилися спеціальні наукові напрями, сконцентровані на дослідженні «транскордонних регіонів» (формула В. Колосова). Традиційні (історико-картографічні, класифікаційні, функціональні та інші) лімологічні підходи були доповнені постмодерністськими (світ-системно-ідентичнісним, кордонів як соціальних уявлень, екополітичним, ПВП-підходом тощо). Акцент у нових підходах робиться на розмиванні географічних меж і регіональних складників політичних, соціальних, культурних відносин. Наголошується також на тому, що глобалізація як процес не вкладається в рамки однозначності. Це — глибоко діалектичне явище, в якому переплітаються стимули інтеграції й взаємовідштовхування, виникають і нові транснаціональні соціальні зв'язки й простори, і нові різновиди локальних культур. Водночас із «віртуальним», а то й реальним стиранням територіальних, культурних, мовних кордонів інтенсифікуються зв'язки й залежності, здатні сприяти як єдності, так і диференціації соціокультурного простору. Потужні хвилі уніфікації й стандартизації розмивають традиційні уявлення про самобутність і суверенітет.

Запропоновані А. Паасі, Д. Ньюменом, П. Тейлором та іншими дослідниками моделі взаємозв'язків між кордонами та ієрархією територіальних ідентичностей відкрили шлях до дослідження кордонів як соціальних конструктів і відповідних символів. Розгляд категорій простору, території, місця як підвалин соціальної ідентичності проклав шлях до диференціації між почуттям місця (*sense of place*) та вкоріненістю (*rootedness*), а також прив'язаністю до місця (*attachment to place*). У науковому обігу з'явилися диференційовані підходи до аналізу різних типів територіальних ідентичностей — ідентифікації з місцем (*place-identity*), локальних ідентичностей (*local identity*), регіональних ідентичностей (*regional identity*), ідентифікації із середовищем (*environmental identity*) чи з місцем проживання (*settlement identity*). Операціональним виявилось й поняття регіональної культури, яка трактується як сукупність прийнятих у певному регіональному співтоваристві цінностей, вірувань, суспільних традицій²⁷.

Помітним прогресом у кордонознавстві став вихід географії у суміжні сфери наукового знання — культурну антропологію, історію, соціологію. Зародження і розвиток неklasичних наукових методів

²⁷ Докладніше див.: Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2010. — № 1. — С. 108–114. Менш вдалим, на наш погляд, є запропонований цим автором термін «географічна ідентичність» як еквівалент англomовного *place identity*.

дали потужний поштовх розвитку культурної географії й антропо-географії; широке використання поняття ландшафту стимулювало оформлення імажинальної географії. Наприкінці століття різко актуалізувалися проблеми регіональної ідентичності й регіональної (просторової) міфології. Формується, за визначенням Д.Замятіна, спільне гуманітарно-географічне концептуальне поле, в якому органічно співіснують різні відгалуження культурної антропології, культурології, політології, історії (особливо регіональної й локальної), літературознавства, комплексного містознавства й регіонознавства. У перехідній ментальній зоні, на стику науки, філософії й мистецтва формуються гібридні художньо-дослідницькі напрями, провідне місце серед яких належить метагеографії²⁸.

У контексті історичної регіоналістики розглядають проблему кордонів і погранич фахівці Інституту слов'янознавства РАН. Український зріз проблеми досліджує Л.Горизонтов, наголошуючи на тому, що кордони виступають неодмінним атрибутом будь-якої регіональної структури. Пограниччя — єднальна ланка між кордонами і водночас зона активної інтеграції й співробітництва. Важливим уявляється його акцент на «невидимих» історичних кордонах: ці «шрами історії» аж ніяк не зникають. Кордони, доводить Л.Горизонтов, потрібно розглядати у контексті їхньої різнотипності — один тип кордонів перетікає в інший; кордони фігурують не лише в ролі політичних маркерів (внутрішніх і міжнародних), але і в якості етнічних, конфесійних, культурних, мовних, економічних рубежів. Ситуація для дослідників українських реалій ускладнюється тим, що історично рухлива зона зіткнення європейських макрорегіонів проходить якраз через територію України. Цілий комплекс дослідницьких завдань для регіоналістики пов'язаний, на думку автора, з тим, що імперський вантаж тяжіє не лише над колишніми титульно-імперськими націями, але й над тими, які відчували себе пригнобленими. Нові національні держави, що складаються з різнорідних регіонів і мають конфліктогенні кордони, схильні запозичувати від імперій курс на уніфікацію і дістають внаслідок цього дефіцит внутрішньої рівноваги й складності зовнішньополітичного плану²⁹.

Доволі несподіваний ракурс екстраполяції методів природно-географічного (факторного) аналізу на процес історичного пізнання погранич пропонує вітчизняний історик Є.Чернов. Вибудову теоретичного каркасу регіональної історії він пов'язує з просторово-структурним

²⁸ *Замятин Д.Н.* Гуманитарная география: предмет изучения и основные направления развития // *Общественные науки и современность.* — 2010. — № 4. — С. 126–138; *його ж:* Метагеографические оси Евразии // *Полис.* — 2010. — № 4. — С. 22–47.

²⁹ *Горизонтов Л.* Украина в зеркале регионалистики // *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе.* — М., 2005. — С. 3–12.

моделюванням впливу природно-географічного середовища на процеси освоєння територій та урбанізації. З врахуванням усієї сукупності сприятливих природно-географічних факторів дніпровське Надпорозжжя мало б стати сталим освоєним регіоном. Але прикордонність довго не давала змоги сформувати на цьому просторі щось історично усталене і реалізувати урбаністичний потенціал. Напрямок основних цивілізаційних потоків ішов повз цю територію, і упродовж тисячоліть тут не виникли навіть елементи міського способу життя. До таких регіонів застосовні хіба що терміни «блукаючої» чи «мерехтливої» регіональності. Сміслом регіональної історії і може бути виявлення таких нетипових регіонів, що зближуватиме її з «ною географією»³⁰.

Найпоширеніший погляд на проблему погранич, що утвердився у сучасній політичній географії, досить вдало формулює російський географ Б.Родман. Кордон — це щось, розташоване між двома сутностями, межа поділу, і це «щось» зазвичай настільки мале у порівнянні з розділюваними явищами, предметами, сутностями, що ним можна знехтувати³¹. І для соціумів, і для людини принципово важливим є не сам кордон, бо це в принципі лише лінія, а той прилеглий простір, який від нього залежить і ним детермінується. Цей погляд принципово важливий для історика, якого, як, приміром, нас у даному випадку, значно більше цікавлять не самі лінії кордонів, а більші або менші прикордонні території як ареали взаємозіткнень і взаємозапозичень, формування нових ідентичностей. Домінує такий погляд і в культурології — тут здебільшого кордон визначається як «рубіж колективної ідентичності, який відділяє загальне «ми» від такого ж загального «вони»³².

В межах лімології застосовується цілий ряд класифікацій кордонів за різними критеріями. Відповідно до запропонованого О.Дж.Мартінесом функціонального підходу кордони поділяють на відчужувальні (*alienated*), співіснуючі (*co-existent*), взаємозалежні (*interdependent*) та інтегровані (*integrated*)³³. В основу типології тут покладено ступінь інтегрованості — від запровадження прикордонного регіону до утворення повністю інтегрованих територій.

³⁰ Чернов Е.А. Региональная история: опыт теоретической интерпретации // Харківський історіографічний збірник. — Вип. 8. — Х., 2006. — С. 38–48; він же: Региональная история и историософия // Регіональна історія України. — 2008. — Вип.2. — С. 59–66.

³¹ Родман Б.Б. Основные типы географических границ // Географические границы. — М., 1982. — С. 20.

³² Дубин Б.В. Запад, граница, особый путь: образ Другого в политической мифологии россиян // Россия как цивилизация: Устойчивое и изменчивое. — М., 2007. — С. 652.

³³ Martinez O.J. Border People. Life and Society in the U.S.-Mexico Borderlands. — Tuscon, 1994.

Історичний критерій передбачає поділ кордонів на антецедентні, субсеквентні та реліктові. Перші прокладаються по ще не заселених територіях, другі — по вже освоєних, треті є стертими, але закріпленими у ландшафтних відмінностях. Географічний підхід передбачає поділ на природні й штучні кордони. Кордони можуть бути прозорими, напівпрозорими чи закритими. Усі ці класифікації виходять, однак, із домінування географічних чи етнічних чинників. Але ж при всій повазі до теоретичної лінгвістики вона не в змозі охопити проблему кордонів у всій її цілісності й розмаїтті. Бо у найширшому, філософському сенсі кордон — це будь-яка межа, реальна чи віртуальна.

Як головну розглядає бар'єрну функцію кордону польський географ Т.Коморніцкі. Ця функція проявляється як військова (бар'єр для чужоземної військової агресії), економічна (бар'єр для руху товарів), цивільна (бар'єр для вільного переміщення людей). Однак, зазначає він, із зміною функцій кордонів у Західній і Східній Європі незмірно зросла роль кордонів в інтеграційних процесах, що зробило головними показниками рівень проникності та пропускну здатності кордону³⁴.

Англійські відповідники поняття «кордон» дають досить повне уявлення про різноманітні функції, які сьогодні позначаються цим поняттям. За А.Макаричевим, кордони можуть бути:

■ обмежувачами, демаркаторами територіального простору (*boundaries*);

■ лініями переходу на суміжну територію (*borders*);

■ периферійними одиницями (*margins*);

■ лініями стикування з сусідами (*frontiers*);

■ регіональними одиницями, специфічність яких сформована тісною співпрацею з сусідами і мультикультуралізмом (*borderlands*). Існує ще поняття *de-bordering*, яке не має адекватного перекладу на українську мову. Ним позначається процес зниження значущості кордонів під впливом процесів транснаціоналізації³⁵.

У баченні М.Орешиної кордон може бути зоною: 1) розколу; 2) розподілу; 3) фільтрації; 4) взаємодії; 5) співробітництва; 6) кооперації; 7) з'єднання; він може виступати також засобом організації території, соціокультурним рубежем тощо. Одна якість кордону здатна переходити в іншу. Кордони виступають у ролі розмежувальних рубежів і допомагають конструювати простір в уяві³⁶.

³⁴ Komornicki T. Granice Polski. — Warsaw, 1999. — S. 25.

³⁵ Макаричев А.С. Метафори регионализма в международно-политическом дискурсе // Режим доступу: <http://www.goodle.com/search>.

³⁶ Орешина М.А. Регион как объект социально-гуманитарных исследований // Политическая наука. — 2003. — № 3. — С. 154.

Д.Амоголонова та Т.Скринникова звертають увагу і на більш абстрактний зміст поняття «кордони»: вони встановлюють межі, за допомогою яких держави чи соціальні групи відокремлюються одна від одної, а також створюють модель розмежування категорій свідомості. Периферійність і прикордонність змушують творців ідеологій відшукувати особливі цінності, апеляція до яких здатна мобілізувати етнічність чи регіональну свідомість, не виходячи за рамки політичних норм і кордонів. На цьому ґрунті може виникати сімбіоз «урізаного» націоналізму і політизованої етнічності. Реальні політичні кордони (як і реальна історія) відіграють при цьому опосередковану роль і можуть ігноруватися, якщо цього вимагатимуть інтереси моделювання³⁷.

Для регіоналістики (і не меншою мірою для регіональної політики) особливо важливими є ті властивості кордону і прикордоння, які зумовлюють взаємовпливи і взаємодію різних локальних культур. Адже фактор соціальної і культурної дистанції, крос-культурні відмінності часто набувають стресогенного характеру саме в зоні прикордоння.

При всій мінливості і рухливості міждержавних кордонів при їх вивченні все ж можна орієнтуватися на якусь підсумкову фіксацію. У мирний час всі чотири континентальні імперії на європейському континенті були зацікавлені у тому, щоб дотримуватися якихось конвенціональних обмежень у своєму суперництві і чітко обумовлювати свої територіальні межі. З регіональними та етнічними межами справа стоїть складніше — як правило, вони умовні й непостійні. Більш-менш чітка, хоч і підвладна постійним змінам, фіксація притаманна адміністративним кордонам. Коли ж територіальний принцип кладеться в основу економічної, етнічної, соціокультурної, конфесійної чи якоїсь іншої регіоналізації, кордони виявляються розмитими, з виразними фронтами — прикордонними смугами акультурації.

Географи-міжнародники увели в обіг поняття *бар'єрність* і *контактність* як критерії оцінювання рівня прикордонної безпеки. Першим терміном позначається здатність кордону бути ефективним рубежем проти нелегальних і небажаних транскордонних потоків, другим — спроможність забезпечити проникність для потоків бажаних. У зв'язку з цим постійно зазнають уточнень поняття *пограниччя*, *погранична територія*, *трансгранична територія*, *транскордонні географічні структури*, *регіональні пограничні підсистеми* тощо. Термін *пограниччя* (порубіжжя, *borderland*) зазвичай застосовується на означення прилеглої до кордону (з одного або з обох боків) зони, виділення якої здійснюється на основі сукупності

³⁷ Амоголонова Д.Д., Скринникова Т.Д. Пространство идеологического дискурса постсоветской Бурятии // Полис. — 2005. — № 3. — С. 53–54.

специфічних ознак, важливих для досягнення певної мети. Погранична територія — ареал, в якому здійснюється реальна або потенційна взаємодія (взаємовплив) сусідніх держав. Трансгранична територія — відносно цілісна природно-антропогенна система, що складається як мінімум із двох взаємопов'язаних приграничних територій і є сферою геополітичних інтересів сусідніх країн.

Зрозуміло, що говорити про чіткість і визначеність цих розрізень не доводиться — як у вітчизняній традиційній, так і у англійській термінології. Застосоване у «Європейській рамковій конвенції про прикордонне співробітництво територіальних співтовариств і властей» (Мадрид, 1980) поняття *cross-border* за своїм значенням ближче до передачі взаємодії з переходом кордону, а не до взаємодії приграничних територій. Однак у політичному вжитку чіткості у застосуванні понять *cross-border* та *transborder*, як правило, не спостерігається. Зазвичай перше поняття застосовується для характеристики прямих контактів порубіжних регіонів, а друге — для широкого кола варіантів співробітництва. Не існує чіткого розмежування термінів «приграничне сотрудничество» і «трансграничне сотрудничество» і в російській мові. Можливості української мови у даному разі ширші — завдяки паралельному застосуванню термінів, похідних від «кордону» й «границі» й усталеному поняттю «порубіжність». Однак до чіткого нормативного розведення порубіжності, пограничності й прикордонності справа поки що не дійшла.

Кордони України, попри їхню відносну «молодість», мають свою історію і власні характеристики. Прийнято поділяти їх на «старі», успадковані від СРСР, і «нові», ті, що раніше були адміністративними міжреспубліканськими. З семи безпосередніх держав-сусідів України чотири є членами ЄС. Загальна протяжність сухопутного кордону України — 4247,86 км, морського — 1351,6 км, річкового — 414,73 км. Україна має угоди про державний кордон з усіма сусідніми державами. Але між «старими» й «новими» кордонами зберігається істотна різниця за параметрами інфраструктурного розвитку. Звідси й специфічність феномена «нового прикордоння» — як сукупності історичних та новоутворених соціальних і економічних зв'язків уздовж кордонів колишніх радянських республік³⁸.

На час здобуття незалежності інфраструктура міжреспубліканських кордонів була суто символічною. Точні обриси їх фіксувалися хіба що на військових топографічних картах, але й там було чимало розбіжностей, бо час від часу керівники колгоспів-сусідів свавільно коригували межі під час будівництва доріг, спорудження будівель тощо. На російсько-українському кордоні під час делімітації виявилось понад 1000 спірних відрізків, причому кордон часто

³⁸ Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноевропейськими сусідами. — К., 2004. — С. 213, 229.

розділяв села, вулиці, навіть окремі подвір'я. Природно, що це створило чимало суперечностей, з якими люди змушені були миритися упродовж десятиліть. Звідси й стійке упередження місцевих мешканців проти демаркації кордону, яке супроводиться тертями й невдоволеннями.

На зміни конфігурації кордону істотно впливають і природні чинники. Приміром, через зміни русла р. Тиса упродовж 1945–2000 рр. точка стику трьох країн перемістилася углиб України на 11,7 м, а 270 га землі відійшли Угорщині.

Еволюція транскордонних відносин на рубежах України йде в напрямі від відчуження до інтеграції, ліквідації бар'єрів і упереджень. Хоча очевидним є і те, що можливості транскордонного співробітництва використовуються далеко не повністю. Це стосується, зокрема, перспектив спільного використання природних ресурсів, рекреаційного потенціалу, спільних заходів у сфері охорони довкілля, запобігання природним і техногенним катастрофам тощо.

Очевидно, що без врахування фактора порубіжності і проблем, які він створював, неможливо зрозуміти ані особливості регіоналізму в його українському варіанті, ані специфіку локальної самосвідомості. Зрештою й геополітичні схеми, які вибудовуються нашими сусідами, також піддаються осмисленню лише в контексті «граничності» та її впливу на мовно-інформаційні, культурно-релігійні та інші процеси. Порубіжність має свої позитивні й від'ємні риси, і тільки від українського народу й зважених дій його еліти залежить, чи буде країна самостійним гравцем на економічному полі й політичній сцені, чи остаточно перетвориться на «транзитний коридор», полігон для апробування чужих ідей і намірів, що не вписуються у концепцію національної безпеки.